

Flensborg under krigen i 1864 – oplevet af byens danske

Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig
René Rasmussen, arkivar

Stemningen i Flensborg var i begyndelsen af året 1864 overvejende loyal over for Danmark og den danske konge. Byens politimester, Louis Hammerich, konstaterede i en indberetning i januar 1864 følgende:

"Indfødte og derfor med de lokale forhold fortrolige mænd har gentagne gange udtalt over for mig, at det velsindede parti besidder en ubetinget overvægt over modstanderne; navnlig fordi de såkaldte småfolk næsten uden undtagelse er kongen og det fælles danske fædreland tro hengivne."

Flensborg set fra syd ca. 1855

Ingeborg og J.F.W. Partsch
(Bryllupsbillede 1862)

Én af de loyale var Ingeborg Partsch. Hun gift med slagtermester Johann Friedrich Wilhelm Partsch på Havretorv i Flensborg. Familien var glødende danske patrioter. Som de fleste i Flensborg havde de dog hidtil haft tysk hjemmesprog. Sproget havde man egentlig aldrig lagt så stor vægt på i Flensborg. Men netop ved årsskiftet 1863-1864 traf familien Partsch beslutning om herefter at kommunikere indbyrdes på dansk.

Den truende krig påvirkede også stemningen i Flensborg. Ingeborg skrev den 3. januar 1864 til sin bror, Lorens, der lå som dansk soldat ved Dannevirke:

"Nu ser det ellers galt ud med krigen. Jeg synes, de dansksindede er nær ved at tabe modet. Gud give, at dette måtte gå bedre, end det ser ud til. Vi må jo håbe det bedste; thi det er jo dog en retfærdig sag, Danmark kæmper for, og vi må håbe, at den almægtige vil stå retfærdigheden bi."

Lorens Hansen

Den danske hærs hovedkvarter var opslået på Rasch's Hotel. Flensborg var endnu fyldt med danske officerer og soldater. Men for første gang siden 1850 følte byens dansksindede, at byen ikke kun var deres. Blandt de tysksindede var der en forventningsfuld spænding. Bag mange nedrullede gardiner blev der syet slesvig-holstenske faner, og mens mange af byens dansksindede endnu bar sorte bånd om hatten eller venstre jakkeærme som tegn på sorg over Frederik den VII's død, så sås de blå-hvid-røde slesvig-holstenske farver i påklædningen hos byens tysksindede indbyggere.

Rasch's Hotel, Nørretorv, Flensborg, ca. 1860

Indsat: Marie Rasch

Den 21. januar rykkede 57.000 preussiske og østrigske tropper ind i Holsten. Ved månedens slutning stod de ved Ejderen, og den 1. februar 1864 overskred de den gamle grænseflod til Slesvig. Over for dem stod praktisk taget hele den samlede danske hær, ca. 40.000 soldater. De stod først og fremmest ved Dannevirke. Det var ikke nær nok til at bemande anlægget, der i forvejen ikke var udbygget tilstrækkeligt og som tilmed kunne omgås i det hårde vintervejr.

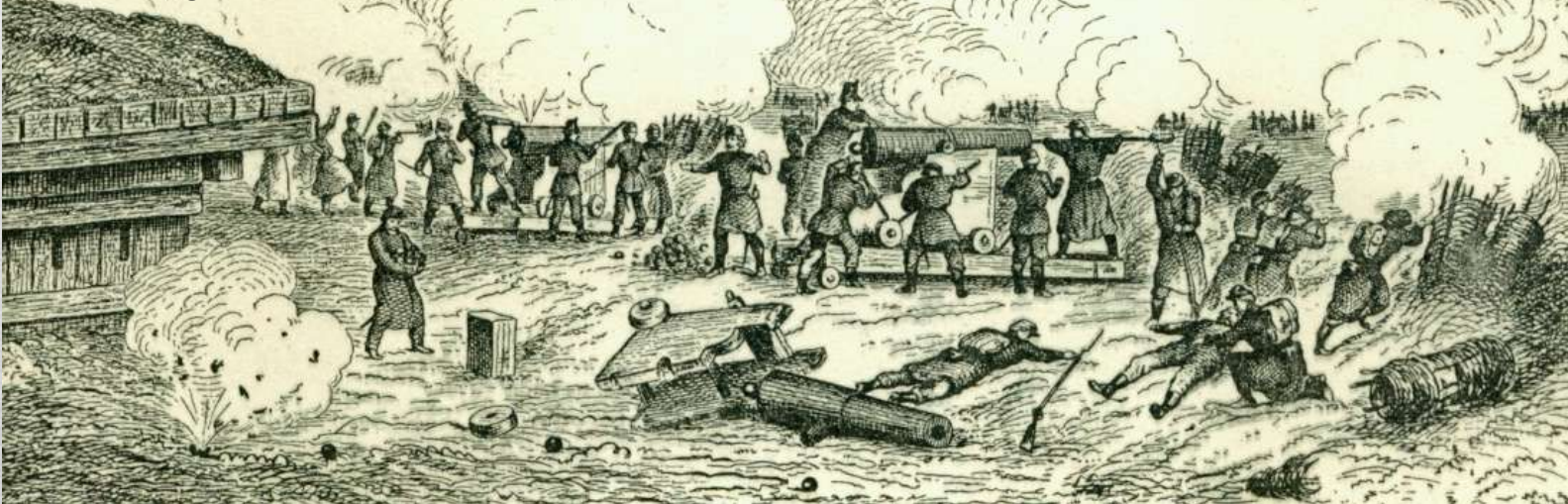

Danske soldater på vagt ved Danevirke januar 1864

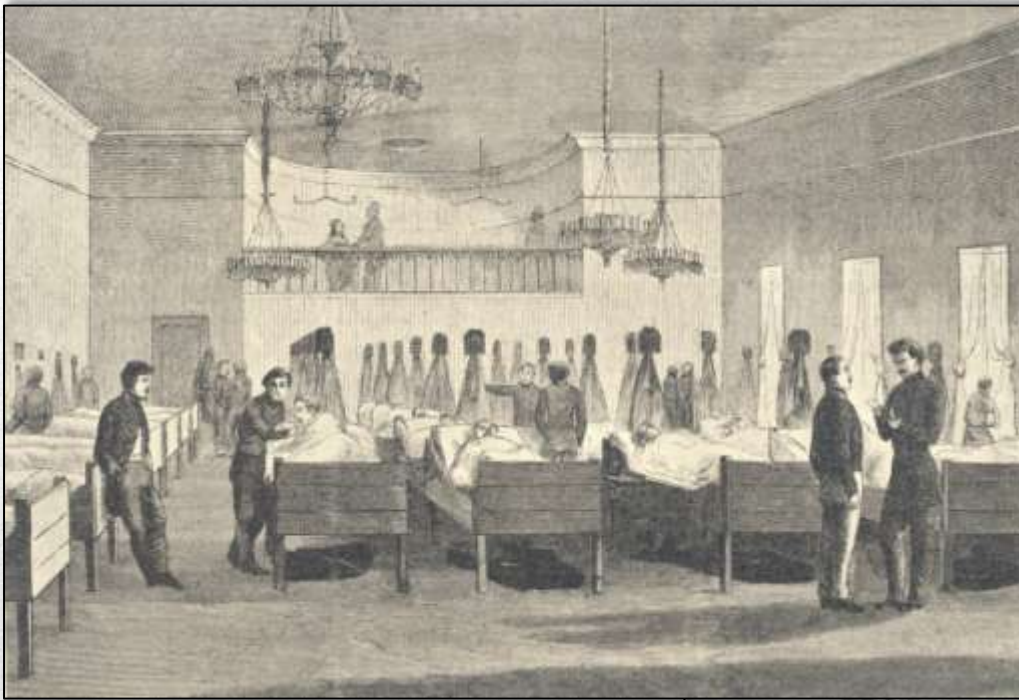
Preusserne forsøgte den 2. februar 1864 overgang over Slien ved Mysunde, men blev under hårde kampe slået tilbage. Den 3. februar 1864 erobrede østrigerne forpoststillingerne foran voldanlægget efter hårde og blodige kampe. De første sårede danske soldater begyndte at ankomme til Flensborg. Den danske præst og førstelærer (kateket) Fr. V. Munck berettede om stemningen og forholdene i Flensborg. Den 3. februar 1864 skrev han:

"Mit hoved er opfyldt af de sørgelige efterretninger om døde og sårede, mit hjerte er tungt af sorg og min hånd ryster. I går begyndte de at komme dernede fra; jeg tror et halv hundrede mand sårede – i nat har man hørt kanontorden bestandig og i nat er nok 150 mand døde og sårede komne hertil."

Det var slaget ved Mysunde, pastor Munck havde kunnet høre.

Dansk skanse ved Mysunde 2. februar 1864

Lazaretter: Borgerforeningen og Stænderhuset

Det lod sig ikke gøre at holde Dannevirke, uden at risikere at sætte hele den danske hærs eksistens på spil. Den kommanderende general, Chr. J. de Meza, traf derfor beslutning om at rømme Dannevirke og trække sig nordpå natten mellem den 5. og den 6. februar. Pastor Frederik Munck skrev den 5. februar 1864 om aftenen i et brev: *"Det er en tung time. Hæren går tilbage fra Dannevirke, og Vorherre vejer vort fædrelands skæbne i sin vældige hånd. (...) Vi har et urokkeligt håb om, at det dog til sidst vil gå som i 1848 og 49. Gud velsigne og bevare vort fædreland."*

Tilbageetoget fra Dannevirke natten mellem den 5. og 6. februar 1864
(Maleri af Niels Simonsen) Indsat: General de Meza

Klokken 2 om natten blev alle større huse i Flensborg banket op og beboerne fik besked på at forpleje så mange soldater som muligt. Der blev kogt suppe og kaffe, bagt brød og i det hele taget gjort, hvad man kunne, for at beværte de forkomne danske soldater, der havde marcheret hele vejen fra Dannevirke i hård frost på isglatte veje. Det var kun et kort ophold, inden de drog videre nordpå. Hos familien Partsch på Havretorv tog man imod flere hold soldater i løbet af aftenen og natten. Mange af dem var helt ødelagte af træthed, sult og kulde. Geværerne blev stillet i pyramide ude på Havretorv, kapper, kasketter osv. lagt i store bunker, og så blev der øst op af suppe med kødboller og serveret kogt flæsk, brød og kaffe. Men mange af soldaterne faldt i søvn i halmen på gulvet, inden de havde nået at få noget at spise, og selv i køkkenet lå sovende danske soldater og flød.

Havretorv i Flensborg ca. 1890
Familien Partsch' sølvskeer

Også hos pastor H.J. Carstens i Marielukken blev danske soldater beværtet. Der blev smurt bjerge af smørrebrød og kogt store kedler med varm mælk og kaffe. Sønnen Vilh. Carstens huskede senere, at hans far, da soldaterne var draget bort igen, sagde:

"Nu har der været 210 soldater over vor dørtærskel her i dag, og de er blevet bospist her i præstegården. Hver af dem har fået to cigarer."

Mariekirken – pastor Hans Jürgen Carstens

Mens de danske soldater fik et tiltrængt hvil hos familien Partsch og andre steder i Flensborg, blev der udkæmpet hårde fægtninger ved Sankelmark, da forfølgende østrigske tropper blev standset hen under aften den 6. februar 1864 af den danske bagtrop under kommando af oberst Max Müller. Allerede den 7. februar 1864 tidligt om morgenen jog de første preussiske ulaner og husarer gennem Flensborg i hælene på den danske hær. Men da var fuglen fløjet. Sidst på natten mellem den 6. og 7. februar 1864 havde den sidste danske soldat forladt Flensborg – bortset fra lazarettet, der var fyldt med sårede og syge.

Oberst Max Müller – Østrigerne tilbagevises ved Sankelmark

Mange af de døde og sårede blev fragtet til Flensborg. De første sårede fra Sankelmark ankom allerede den 6. februar om aftenen og den 7. februar tog garvermester Jacob Plaetner ud på slagmarken for at søge efter sårede og indsamle døde. Han samlede i løbet af dagen sammen med sine hjælpere knap 60 stivfrosne lig af danske og østrigske soldater. De blev lagt på vognene og fragtet op på Flensborg Kirkegård.

Falden soldat i sneen – garvermester Jakob Plaetner

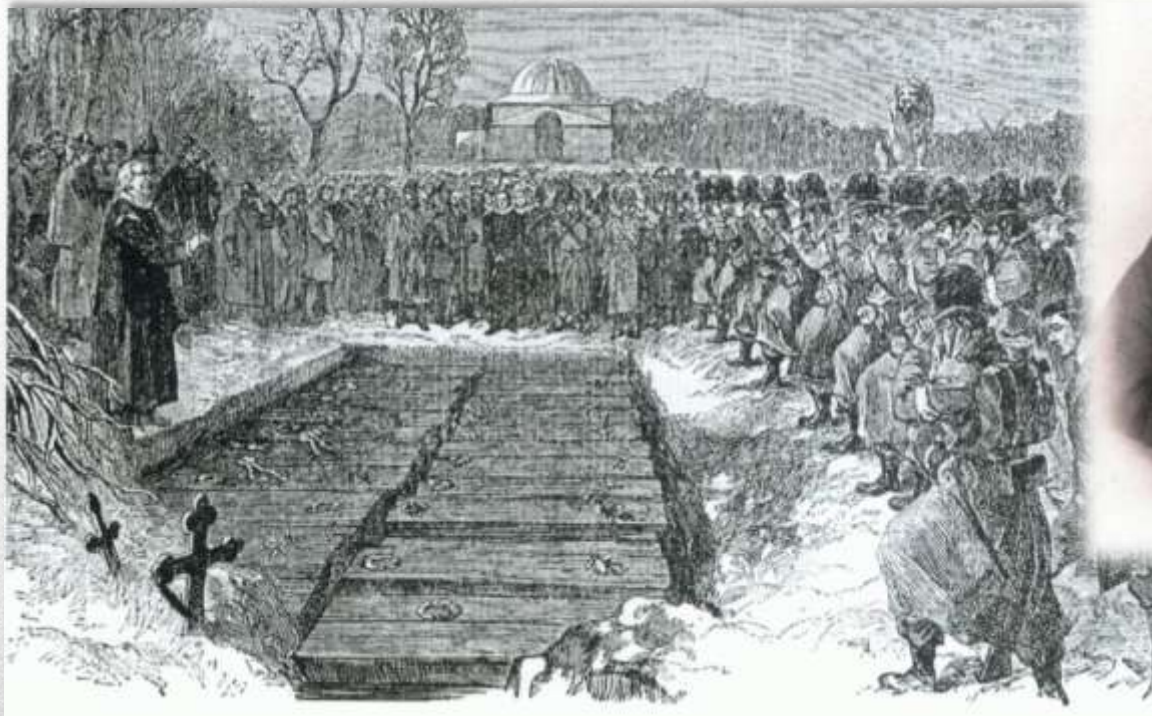
Flensborg var fyldt med sårede soldater, danske, østrigske og preussiske. De lå på lazaretter, der var indrettet i Borgerforeningen, i Colossæums store dansehal, i Stænderhuset og i skolerne. Og her var et felt, hvor de dansksindede flensborgere kunne vise deres nationale følelser i gerning, nemlig i plejen af sårede danske soldater. Garvermester Jacob Plætnér indtog her en ledende position, men også A.C.C. Holdt, C.F. Monrad og Gustav Johannsen var meget aktive.

A.C.C. Holdt - Lazarettet i Nordre Friskole – C.F. Monrad

I plejen deltog ikke mindst mange flensborgske kvinder. Seksten af dem fik senere af kong Christian IX en broche med dannebrogssløjfe og påskriften: "Ædel Daad glemmes ej!"

Marie Rasch med sløjfe: "Ædel Daad glemmes ej"

Den 12. februar 1864 blev 58 faldne fra Sankelmark begravet i bidende kulde på Flensborg kirkegård. Danskere, preussere og østrigere blev altid begravet sammen, mellem hinanden i samme grav. Derfor var pastor Graae næsten altid med og forrettede jordpåkastelsen sammen med en tysk gejstlig, en protestant eller en katolik. Den tyske præst talte på tysk, og pastor Graae på dansk. Som han selv senere skrev: *"Jeg talte dansk med Dannebrogskorset på præstekjolen, i alt fald til opbyggelse for de trofaste danske flensborgere, som ikke forsømte at vise de brave Jens'er den sidste ære."*

De faldne fra Sankelmark begraves 12. februar 1864 - pastor G. Graae

Den 22. februar 1864 fandt der større forpostfægtninger sted ved Dybbøl. Mange sårede preussiske soldater kom på lazareetterne i Flensburg – og mange dræbte skulle begraves. Desuden ankom 150 danske krigsfanger.

Tilfangetagne danske soldater føres gennem Flensburg

På Flensborg kirkegård forsøgte en flok tilrejsende fra Altona natten til den 23. februar 1864 at vippe Isted-Løven ned at sin sokkel. Det havde de kun delvis held med. De fik brækket halen af og rokket løven så meget, at den stod skævt. Men flere af dem blev arresteret. De blev dog hurtigt løsladt igen – med besked om, at den løve behøvede de ikke ulejlige sig med at fjerne. Det skulle preusserne nok sørge for! Allerede en uge efter var den taget ned.

Natten til den 23. februar 1864 – Isted Løven forsøges væltet

Gadedrengene kunne synge en ny version af den gamle nidvise:

*O Satans skræk og nød!
Der Löwe ihm er død!
Und Klewing sitzt und weint
Mit Duseberg vereint!*

Stenhugger H.A. Klewing – doktor J.F. Duseberg

Røde port

Flensborgs tysksindede indbyggere lagde ikke længere skjul på deres sindelag. Elisabeth Thomsen i Harreslev skrev på en blanding af sydslesvig-dansk og sønderjysk: "Du kan tro, de vylter ordentlig. Flensborg er ordentlig smykket med tyske faner, og herrerne går ordentlig med kokarde ... og damerne bærer tyske bånd og kokarde på brystet ... og alle vinduer er smykket med hans portræt og tyske bånd og våben af slesvig-holsten. (...) Du kan tro, de har hatten siddende højt i denne tid, thi de er så tyske, at de stynker ..."

Angelbogade

Kanontordenen fra Dybbøl kunne høres helt til Store Vi. Pastor H.F. Feilberg skriver i sine optegnelser den 23. marts 1864: *"Kanonerne dundrer med hule brag ved Dybbøl, det har de jo længe gjort, af og til klirrer vinduerne.*

Bondegård i Valsbøl

pastor H.F. Feilberg

Den 2. april 1864 blev Sønderborg skudt i brand. I Flensborg kunne man om dagen se røgsøjlen, og om natten kunne man se lysskæret fra branden mod de lavt hængende skyer.

Sønderborg brænder – 2. april 1864

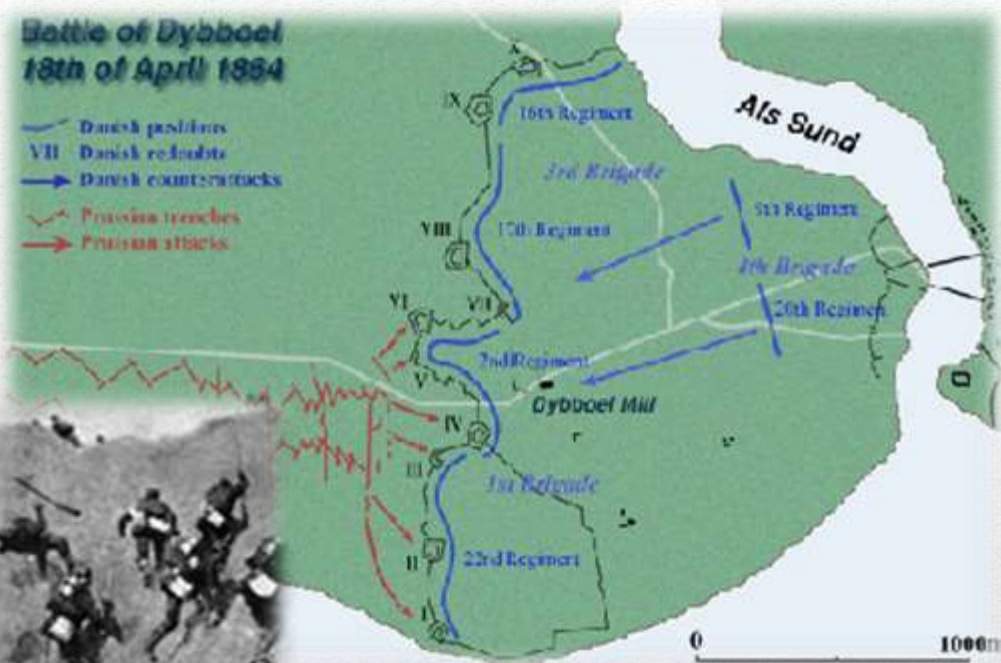

Så kom endelig den 18. april 1864 – dagen for stormen. Pastor Feilberg fra Store Vi var taget af sted tidligt om morgenen for at køre til Flensborg. "Skuddene drønedes ustandseligt. (...) Skydningen hørte pludselig op kl. 10.". På Dybbøl myldrede de preussiske stormtropper i dette øjeblik op af løbegravene. Timen var faldet i slag. Den danske overpræsident, kammerherre von Rosen i Flensborg, der foreløbig fungerede videre under preussisk overopsyn, skrev i sine optegnelser ét ord: "Angst!"

Preusserne stormer Dybbøl – overpræsident von Rosen

Af pastor Graaes dagbog
18. April 1864: Vi kunne tydeligt se det glimte fra skanserne på Dybbølbjerg; en mand, som stod ved siden af med en udmærket kikkert, råbte: 'Nu stormer de! Se, hvor de myldrer frem!'

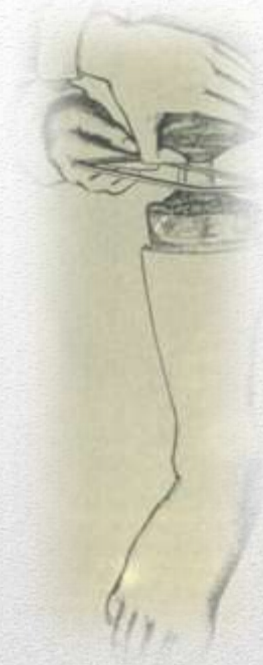

Kort og foto fra www.milihist.dk

Preussiske tropper stormer skanserne 18. april 1864

Feltlazaret ved Nybøl på Sundeved 1864

I løbet af aftenen og den følgende strømmede hundredevis af sårede ind i Flensborg, og der blev rekvireret lazaretter flere steder i byen. Den danske pastor Graae beskrev i et brev den 9. maj 1864 til biskop Daugaard i Ribe forholdene: "Efter den 18. april bragtes hertil vel omtrent 300 danske sårede, men deraf har jeg begravet 1/6. Her er så mange lazaretter, at man, for dog at udrette noget, må indskrænke sig til enkelte af dem. (...) Jeg har adskillige gange holdt gudstjeneste på et par af lazarettene, hvor for øvrigt danske og preussere ligger meget venskabeligt ved hverandres side, hvilket i grunden gør et godt indtryk netop for modsætningens skyld i denne krigstid."

Feltlægens redskaber – degn Mikkelsen Tofte - amputationer

Lazaretter i Flensborg 1864
Borgerforeningen - Feltlazaret
Nordre Friskole - Stænderhuset

Wilhelm I af Preussen

Den 21. april 1864 kom kong Wilhelm I af Preussen til Flensborg. Der var flagning, modtagelse af hvidklædte piger og ringning med kirkeklokker. Men besøget gjaldt først og fremmest den sejrige preussiske hær. Overpræsident von Rosen kørte om aftenen gennem byen nordpå. Der var meget stille i gaderne, fortæller han: *"Næsten ingen flag, i hele norden kun enkelte, 3-4 flag. Stemningen her er let at forstå, og aldrig vist tydeligere end i dag.*

"Hurra blev der jo råbt", fortæller pastor Feilberg, "men der skal næsten ingen deltagelse fra folkets side have været. Til ære for kongen blev der illumineret og slået ruder ind om aftenen hos slagter Hillebrandt, præsten Ewaldsen, Madam Rasch ... og flere andre".

Flensborg-apotekerdatteren A.F.Mechlenburg beskriver i et brev den 5. juli 1864 til sin mand, premierløjtnant (senere apoteker) J.O. Paludan v. Bentzen, hvordan nyheden om preussernes overgang til Als den 29. juni 1864 blev modtaget i byen: *"Disse dage med den så uventede indtagelse af Als overstiger langt alt, hvad vi hidtil har oplevet. Denne nedslåethed, der overfaldt os danske, var rædsom, disse masser af tilfangetagne, som blev anbragt i 3 kirker, de indfødte slesvigere fik den danske kokarde revet af og fik den blå-hvid-røde sat på, og så blev de ført gennem gaderne til sangen "Schleswig-Holstein meerumschlungen" sunget af fuld hals. Jeg kunde ikke andet end græde de første dage."*

J.O. Paludan von Bentzen – Søndertorv flagsmykket (1871)

Danske embedsmænd var allerede begyndt at blive afskediget i februar, og det fortsatte de følgende måneder. Mange af de præster, vi har hørt berette i det foregående, Munck, Feilberg, Graae, blev afskediget i løbet af sommeren 1864. Det gjaldt naturligvis også overpræsident von Rosen. Nu blev det nye tider for de danske i Flensborg.

Pastor Graae – degn Tofte – pastor Feilberg – overpræsident von Rosen

Fortællingen om Flensborg under krigen i 1864 er fremstillet af arkivar René Rasmussen, Studieafdelingen og Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, i anledning af et arrangement med foredrag og udstilling i Den slesvigske Samling på Dansk Centralbibliotek den 18. april 2011.

Alle fotos og illustrationer stammer fra arkivets store fotosamling (med mindre andet er angivet).

Anvendte kilder og litteratur:

Dagmar Bork: Sygepleje i fredens tjeneste. Danske og tyske diakonisser i 1864. I: Sønderjyske Årbøger, 2007.

H.F. Feilberg: Minder og breve. Store Vi. Præstegårdsliv i Mellemslesvig 1863-1864. Fordelt over fem artikler i Grænsevagten, 1918/1919.

G.F.A. Graae: 48 og 64. Efterladte dagbogsoptegnelser. København, 1886.

Lars N. Henningsen: Sprog og kirke. Dansk gudstjeneste i Flensborg 1588-1921. Flensborg, 2006.

Lars N. Henningsen (red.): Sydslesvigs danske historie. Flensborg, 2009.

Holger Hjelholt, Johan Hvidtfeldt og Knud Kretschmer: Flensborg bys historie, bind 2. København, 1955.

Morten Kamphøven (red.): Sydslesvig gennem tiderne. København, 1949.

Heinz Kellermann: Breve fra krigsårene. Upubliceret brevsamling i Arkivet ved DCB, P 180-3.

Axel Liljefalk og Otto Lütken: Vor sidste kamp for Sønderjylland. København, 1914.

H.F. Petersen (udg.): Fra Flensborgs danske præstegård. Flensborg omkring 1864. I: Sønderjyske Årbøger, 1942.

Kammerherre Rosens optegnelser fra Flensborg 1864. I: Sønderjyske Årbøger, 1908.

Leif Sestoft: Drømmen om Danmark. Flensborg, 2002.
